

"השבא העברי" – ארגון השמירה הראשון בארץ ישראל

משה נחמני

מבוא

בספרות הציונית רגילים לסמן את ארגון 'השומר', שנוסד בשנת 1909 כארגון השמירה העברית הראשון שנוסד בארץ. אולם בשנים האחרונות הוכיחו חוקרים שונים, שלארגון 'השומר' קדמו כמה ארגוני שמירה משמעותיים, חלקם פעלו לזמן קצר וחלקם לאורך תקופה ארוכה.

במאמר זה אבקש להציג בקצרה שרידי זכרונות על ארגון השמירה שנוסד בצפת בשנות התק"פ (באמצע המאה ה-19), אשר בשלב מסוים עבר גם לירושלים. למיטב ידיעתי עד היום טרם נחקרו קורותיו של ארגון זה, והחומרים שלהלן חושפים, ולו במעט, סיפור חשוב ומעניין שטרם סופר עד היום.

המקורות שיוכאו הנן מעטים ודלים יחסית, ואולי לא ישיעו את רצוננו להבין כיצד בדיוק פעל ארגון השמירה. תקוותי היא כי בעקבות פרסום מאמר ראשוני זה, יתגלה חומר נוסף על הארגון.

עליית רבי ישראל משקלוב

כעשר שנים לאחר פטירת הגאון מוילנה בשנת תקנ"ה (1797) עולים רבים מתלמידיו לארץ ישראל, כדי להגשים את חזונו לייסד ישוב יהודי משמעותי בארץ.

בחדש אלול תקס"ט מגיע לארץ ישראל הגל השלישי של תלמידי הגאון מוילנה. בראש הקבוצה עומד ר' ישראל משקלוב (1770-1839), המכונה "ר' ישראל פרוש". הקבוצה מגיעה לצפת בתשרי תק"ע (1809), שם היא מצטרפת ליתר

התלמידים ומשפחותיהם שעלו לארץ. בסך הכל מונה הקהילה הטריה כ-150 נפש, ור' ישראל הופך לאחד ממנהיגי הבולטים.

בעת רעידת האדמה בצפת (תקצ"ו 1837) שהה ר' ישראל בירושלים. העיר צפת נחרבה כולה ורבים נותרו תחת ההריסות. אשתו ובני ביתו ניצלו, אך הוא החליט להישאר בירושלים יחד עם רבים מזקני העיר וחכמיה, בשלב זה רוב קהילת הפרושים מעליית תלמידי הגר"א עברו לירושלים, ועדת האשכנזים הפקידו אותו לרב ומנהיג יחידי.

זכרונותיו של מיכלין

באותה תקופה קדומה של ראשית התבססות העדה האשכנזית בצפת ובירושלים, בשלהי שנות הת"ק, מארגן ר' ישראל משקלוב קבוצת שומרים גיבורים וחסונים. כל המידע הידוע לנו כיום על התארגנות זו נמצא כמעט אך ורק בזכרונותיו של אדם אחד, שהיה מאושיות הישוב הישן; הלא הוא ר' חיים מיכל מיכלין.

"אנוכי הייתי ראש המשרד וסופרו ומזכירו ויד ימינו של גאון עדת האשכנזים, רבנו שמואל סלנט זצ"ל", סיפר לימים מיכלין. מכוחו תפקידו הבכיר נחשף מיכלין לנבכי ההוי הירושלמי בפרט, ולקורות הישוב הישן ברחבי הארץ בכלל.

בזכרונותיו סיפר מיכלין בסך הכל על שני גיבורים צפתיים מפורסמים, אולם מתוך התיאורים מבצבץ סיפור של ארגון הגנה עלום, שאינו ידוע ממקורות אחרים.

מרדכי יהודה בלוטין

בשנת תר"ן [1890] מפרסם מיכלין מאמר הספד על "הישיש ר' מרדכי יהודה באלאטין זצ"ל" שנפטר אז. הוא מכתיר את הישיש בתואר "אחד החלוצים הראשונים אשר באו לאה"ק זה כשבעים שנה". אם ניקח שבעים שנה אחורה מעת כתיבת הדברים, יוצא שהגיבור "החלוץ" עלה לארץ בערך שנת תק"פ [1820], כלומר שנים ספורות לאחר עליית תלמידי הגר"א לארץ. ממקורות אחרים ידוע שהוא עלה ארצה בימי בחרותו, בשנות העשרים לחייו.

מיכלין מתאר את אומץ לבו היוצא-דופן של הגיבור הצפתי, אשר הודות לו נבחר על ידי ר' ישראל משקלוב להיות שומר ראשו:

"הוא היה עשוי לבלי חת, אמיץ לבו בגיבורים, ועל כן ספחהו אליו הגאון האמיתי מוה"ר ישראל פרוש ז"ל לבעהמח"ס פאת השולחן ותקלין הדתין, מתלמידי הגר"א ז"ל - להיות שומר לראשו, והוא היה הראשון אשר הרהיב עוד בנפשו לפתוח חנות ברחוב היהודים, ואחריו החזיקו אחרים לעשות כמוהו.

ביחוד יזכר שמו לטובה על החיים והחסד אשר עשה את הרב החכם אליעזר הלוי זצ"ל, כי בעלות האדון לעווי לארץ ישראל במלאכות השרים [...], להתחקות על המצבות והכתובות והדברים העתיקים, ואז מרדו הדרוזים במושלם ויפוצו הנה והנה מהר שלל חשבו, ויפגעו גם בו בלכתו לצפת, ויבזו כל אשר לו, ויציגוהו ערום כיום היולדו ויאמרו להמיתו, אשר לאשרו הגיע אליו ה' [אדון] באלאטין אשר ידע את הדרוזים ההם, ויצילהו מידם, ואחר כך אסף אותו אליו ערבי אחד ושמו מוסטפא מחמוד [...]."

מתוך עדותו מרתקת זו, אנו יכולים ללמוד לא רק על זהותו של הגיבור הצפתי, שהציל ממוות את אחד האישים הכולטים באותה תקופה, אליעזר הלוי, עוזרו וסופרו של משה מונטיפיורי, אלא גם בכלל על המצב הבטחוני באותה תקופה מעניינת גם היכרותו הקרובה עם "הדרוזים ההם", שכללה גם הבנה של השפה הערבית.

בעקבות דבריו של מיכלין חיפשתי ומצאתי מקורות מגוונים על דמותו של הגיבור מ"י בלוטין וכן על צאצאיו. חלק מהמידע נמצא במפקדי האוכלוסין שנערכו במהלך המאה ה-19 בארץ ישראל על ידי מונטיפיורי ואנשיו.

בין היתר מצאתי מאמר של מיכלין שפורסם בשנת 1935 על ידי ר' פנחס גרייבסקי, ההיסטוריון הירושלמי הנודע. המאמר נדפס בעיתון 'דואר היום' [15 באוקטובר 1935], הנושא את הכותרת המעניינת: "הגיבורים בתקופה

הראשונה". בראיון זה נוספים פרטים חדשים על דמותו של הגיבור הצפתי מ"י בלוטין, ובו אנו שומעים על קיומה של קבוצה כלשהי של גיבורים צפתיים.

זהו ככל הנראה המקור הראשון בדפוס המתאר את הגיבורים הצפתיים בתור קבוצה בעלת מכנה משותף. מפאת אריכות המאמר אסתפק בהבאת קטעים ממנו, וכן את דברי-הקדמתו של גרייבסקי [ההדגשות אינן במקור]:

"בבואי לכתוב על ה"שבאב העברי" שלנו, על הגיבורים היהודים בתקופה הראשונה פניתי אל ידידנו החכם הסופר מר חיים מיכל מיכלין הספוג בזכרונות קודמים, ויודע היטב האישים מהדורות הקודמים, לתת לי ציור נאמן על אחד מהם, על ר' "מוני", שרכים משרידי דור הישן מדברים בו. וזה מה שהואיל בטובו להודיעני:

"אנוכי עוד הכרתיו פנים אל פנים (בהיותו כבר זקן מופלג) והרבה סיפר מאותה התקופה המעניינת. ר' מוני בלאטין או שטייגראד, או כפי שהיה מכונה בפי ההמון בירושלים: ר' מוני קרמר - חנוני - על שם חנותו של מכולת שהיה כמעט הראשון שפתח חנות כזאת ברחוב היהודים, בעיר העתיקה, היה גיבור ענקי, גבה קומה, בעל צורה והדרת פנים, ובתור כזה נמנה בין הגיבורים שומרי ראשו של הגאון רבי ישראל פרוש ז"ל בעל 'פאת השולחן'. הוא היה ידוע בין ה"שבאב העברי". אשר לפני כמאה שנים היו מתחפשים בתור בדואים ויהיו שוללים את שולליהם, ובוזזים את בוזזיהם. ולפעמים [היו] גם שובים את שוביהם, בעבר הירדן והסביבה. הם היו פרשים מצוינים. סוסותיהם האצילות היו יודעות נפש בעליהן ותהיינה נאמנות להן בעת חדוה ובעת אסון.

כאשר הד"ר אליעזר הלוי שהיה ידוע אחר כך בתור איש סודו של משה מונטיפיורי ז"ל, היה באה"ק בזמן שוד הדרוזים, התנפלו עליו הדרוזים ויערטלוהו, למרות בקיאותו בשפה הערבית ולמרות שהוא הסביר להשוללים שהוא נתין בריטי, לא שמו לב לדבריו ויאמרו לו כי די לו שהם משאירים אותו בחיים מפני שמצאו אותו בחיים מפני שמצאו חן בעיניהם, וכיחוד הצטער מאוד על כתביו ששללו ממנו. הבית הראשון

שנכנס ד"ר לוי לכסות מערומיו היה ביתו של ר' מוני שלנו. ור' מוני בשמעו הנבלה הזאת, תיכף קפץ על סוסתו וידהר לעומת השודדים לפי המקום שסימן לו ד"ר לוי. ואמנם נפגש עמהם, ויצליח לקחת מהם בגדי ד"ר לוי וגם איזה כתיבי יד שלו. ויכיר לו הד"ר על זה תודה. כמדומה שהוא הזכיר זה באחד הספרים. אבל את זה שמעתי בילדותי מר' מוני בעצמו באחרית ימיו שהיה גר בשכונתי, וגם מפי בנו ר' יואל.

אחרי השוד בצפת [ב-1838] התישב ר' מוני בירושלים, ויפתח לו חנות קטנה ברחוב היהודים [...]. הוא היה גם בימי זקנותו המופלגת, קרוב למאה שנה, גיבור חיל וכריא אולם, ומי שלא ראה את קפיצתו על הסוסה בימי זקנותו לא ראה הריצות וזריזות מימיו. ממש כמו עול-ימים.

כן גם הכרתי אחר כך את אחד מחבריו הצפתיים [כנראה הוא ר' יצחק קליין; ראו להלן], שהיה גם כן חברו ואיש בריתו של ר' מוני, בין השבאב העברי בצפת. בשעה שהלז בא לבקר את חברו ר' מוני, וכבר היה איש שיבה וזקן מופלג. והתפלאתי על הזקנים הללו ועל דם הנעורים שהיה עוד מפעפע ותוסס בהם. ולולא הדר שיכתם שער זקנם וראשם, לא הייתי מאמין שיש לי עסק עם זקנים מופלגים כאלה. וגם את חברו ראיתי דוהר על סוסתו כמו אציל ופרש מצוין מה שאינו מצוי בדורנו.

צפת בכלל היתה אז מגדלת גיבורים בין היהודים, שהיו מקדישים עצמם לספורט ולרכיבה. ולכל מיני תעמולות בדואיות שהיו ידועות אז בחוגים ההם. כל ה"פאנטאסיות" שעשו הבדואים מהיותר חרוצים עשו גם הצעירים היהודים ביתר שאת וביתר עוז.

פעילות השבאב העברי

ממקור זה אנו למדים כמה דברים חשובים:

א. גרייבסקי הכיר יפה את העובדה שהיו גיבורים יהודיים באותה תקופה, עליהם מספרים בערגה "רכים משרידי הישוב הישן", ובעקבות כך השכיל לפנות אל מיכלין ולרשום מפיו את הפרטים, על מנת שישתמרו לדורות.

ב. גרייבסקי מתייחס לגיבורים הצפתיים והירושלמים כאל קבוצה מוגדרת, לפחות במובן מסוים, ולא אוסף של יחידים מזדמנים. הוא מתאר את הברית האיתנה בין הגיבורים, שנמשכה עד אחרית ימיהם.

ג. לגיבורים אלו יש שם: "השבאב העברי", וחוזר עליו כמה פעמים. מתוך לשונו מובן שלא הוא המציא את הביטוי, אלא כך אכן היה שמם כבר בזמן פעילותם.

ד. תיאורו של מיכלין שהשבאב העברי היו מתחפשים כחלק מפעילותם הבטחונית, "שובים את שוביהם", וכן הסיפור שמביא על הגיבור שרדף אחרי הדרוזים הפראיים והמסוכנים, מלמד שלא היה מדובר רק בפעילות הגנה פסיבית של שומרי ראש על ר' ישראל משקלוב לכדו, כפי שניתן היה להבין בקריאה חפוזה, אלא בכוח מאומן אקטיבי שפעל במרחבים שונים, שנשלח למבצעים מגוונים.

ה. דמותו של הגיבור ר' מוני מוכרת לזקנים וישישים נוספים, אלא שיש אחד שיודע לספר עליו יותר מכולם, והוא רח"מ מיכלין, אשר הכיר אישית את הגיבור, ואף שמע מפיו סיפורים על מעללי גבורתו.

יצחק קליין

תיאור נוסף של גיבור יהודי צפתי, נמצא במאמרו של חיים מיכל מיכלין, אשר נדפס אף הוא בשנת 1935, בחוברת נדירה מאת גרייבסקי 'כנסת ישראל ואחותה אלכסנדריה של מצרים', המצויה בידי.

"רבי יצחק קליין, היה ידוע בירושלים בשם "ר' איטשע שמש", איש גבור אדיר, קומתו זקופה, ושרירי גוו מוצקים כברזל, ענק ממש. כי על כן בחר בו הגאון רבי ישראל פרוש זצ"ל בין שומרי ראשו, כי כן היה נוהג הרב ז"ל גם בהיותו בצפת, להיות מסובב על ידי חבר צעירים גבורים עושי דברו, שהיו מכוונים כפי ההמון ה"שאבאב של רבי ישראל". וכן נהג גם בהיותו בירושלים. וכולם היו מסורים לו ואל מוצא פיו ייחלו.

מהחבר ההוא הכרתי בילדותי רק שרידים שניים: את ר' מוני קרמר, ואת ר' יצחק קליין שעל אודותיו חפץ אני לספר מה ששמעתי ממנו.

רבי יצחק קליין האריך ימים עד למאת שנה. ועד ימי זקנה ושיבה היה בריא אולם והולך בקומה זקופה. כח דבורו היה שוטף. וכמה ידע לספר ספורים יפים מהעבר הרחוק ומהעבר הקרוב [...].

פעם אחת שכב חולה קצת בביה"ח בקור חולים בהעיר העתיקה. זה היה לפני כחמשים וחמש שנה. הלכתי לבקרהו, ואז ספר לי הספור המענין מנסיעת סיר משה מונטפיורי לדמשק בדבר עלילת הדם של שנת ת"ר.

בכל פעם שהיה מונטפיורי בא לאה"ק שם את ר' יצחק קליין לבן לויתו וגם לשומר ראשו. וגם בנסיעתו לדמשק לקחהו עמו, יחד עם עוד שיירה קטנה בני לוויה. מונטפיורי נסע באלונקי (בערבית: תחתריואן) בנויה מעץ ושני חלונות קרועים לה משני צדדיה, והיתה נשאת בבדים על ידי ששה אנשים גבורי כח.

המה הגיעו במדבר עד גולן בכשן, והנה קבוצת בידואים שודדים תחת פקודת "שיך" צעיר התנפלה עליהם, השיך הצעיר היה זקוף כתומר, ועיניו כעיני נמר, הוא התפרץ על האלונקה, ויפתח בחזקה את החלון ויסתכל בעיניו החודרות במונטפיורי וישאלהו: מי אתה? מה שמך? ולאן אתה נוסע? והכל בחוצפה גדולה. פתאום השתרע ר' יצחק הנזכר עליו וירביץ בו סטירת לחי מצלצלת אשר קולה נשמע מרחוק. השודדים חפצו להתנפל על הנועז הזה ולקרעהו כדג, אבל השיך עצר בעדם, ונגש אל מונטפיורי ובקש סליחתו, ואל ר' יצחק פנה ואמר: הבידואי מכבד את העז! וילחץ ידו.

ר' יצחק [אמר להם]: הנוסע המכובד הוא יד ימינה של המלכה בבריטניה, אשרי מי שיעזרהו לנסוע בשלום למטרתו, שכרו הרבה מאד, ואוי לו למי שיגע באצבעו הקטנה בו לרעה, כי אז נקמת אנגליא תשיגהו בכל מקום שהוא. ועתה, בידואים בחרו לכם באחת משתי הדרכים, ודעו וראו כי "אללה-אל-כביר" משקיף עתה ממרומים, ומשגיח אל כל תנועותיכם.

ר' יצחק במליצתו הערבית המשולהבת השפיע עליהם וכולם נכנעו ובקשו ממונטיפיורי, ויבטיחוהו לשרתהו וללוות אותו בדרכו עד בואו למקום מחנותם של בידואים אחרים, והמה ימסרוהו תחת השגחתם, וכן יהיה עד בואו לדמשק. מונטיפיורי פקד לשלם להשיך שכר טרחתו 25 לירא זהב, ועוד הבטיחהו ר' יצחק שהמלכה תעניק לו ביחוד איזה סכום אחרי שוב השר ללונדון.

והשודדים שמרו הבטחתם, ויהיו בין שומרי השר עד בואם לגבולם של בידואים אחרים, וגם שמה בשמעם מפי הקודמים כל מה שקרה אותם, נלוו גם הם אליו בכבוד גדול, ור' יצחק בשפתו הערבית הצחה מנצח עליהם ושובה את לבכם בספוריו היפים, וכן היה עד בואם שלום לדמשק".

חבר צעירים גיבורים

מסיפור זה אנו יכולים להפיק מידע חשוב מאוד. מתברר שר' ישראל משקלוב ארגן קבוצה של "שומרי ראש", הן בתקופת מגוריו בצפת והן לאחר שעבר לירושלים. אכן, כאן הם לא נקראים 'השבאב העברי' אלא 'השבאב של ר' ישראל', על כל פנים הביטוי דומה, ומשמעותו אחת - ר' ישראל הוא בעצם ה"מפקד" שלהם, כפי שעולה גם מהביטוי "עושי דברו". אולם הפעילות שלהם אינה מתמצה רק בהגנה עליו, אלא גם בפעילות אחרת שקשורה להיותם גברתנים וגיבורים, והם מתפקדים כ"חבר", כלומר: קבוצה, וכל חבריה "מסורים לו ואל מוצא פיו ייחלו".

מיכלין פגש את ר' יצחק קליין בשנת תר"מ 1880 בערך, כלומר עוד בחייו של מונטיפיורי, ושמע ממנו על כך שהוא זכה להיות שומר ראשו של מונטיפיורי - דבר שאינו ידוע מכל מקור אחר, אך אין לנו כל סיבה אמיתית לפקפק באמינות הסיפור.

בשולי הדברים אוסיף כמה פרטים על ר' יצחק קליין, מתוך חומר שאספתי עליו. הוא עלה לאה"ק בשנת תקצ"ה ונפטר כ"ב שבט תרנ"ד. הוא היה ה"קברן הראשון" מחברה קדישא לעדת הפרושים, וקראו לו ר' איטשה שמש.

במקום אחר הוסיף גרייבסקי פרטים נוספים עליו:
"ר' איטשה שמש היה אמיץ לב וידע את טבע הארץ ואת עם הארץ, הוא ידע לדבר
אתו בשער. מהלכים היו לו בבית הקאדי והמופתים ובכתי הפאטריארכים. כל
הפראים ועזי הפנים, גם הזקן שבהם, נעמן אבו איל באשיטי, שנתן את חתו על
הכל - חלקו לו כבוד. ר' איטשה שמש שימש גם במשרת הקוואס של "הקונסול
היהודי" ר' ישעיה ברדקי, במשרה זו נשא תמיד על ירכו שני אקדחי כסף" [דואר
היום' 5 בדצמבר 1933, ועוד].

לר' יצחק קליין צאצאים רבים, אשר רובם חיים כיום בארץ.